

СИТУАЦІЯ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ ЛІТНІХ ОСІБ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

ІНФОРМАЦІЙНА ЗАПИСКА

ТРАВЕНЬ 2023 РОКУ

I. ВСТУП

1. У цій інформаційній записці висвітлюється ситуація з правами людини літніх осіб у контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну, який триває¹. Наведені в ній факти, основані на роботі Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ), охоплюють період із 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року. Хоча літні особи стикалися з проявами вразливості ще до 2022 року, збройний напад Російської Федерації призвів до серйозного погіршення ситуації з їхніми правами людини, зокрема з правами на життя, соціальне забезпечення, достатнє житло та здоров'я. ММПЛУ визнає кроки, здійснені Урядом України для захисту та реалізації цих прав, значні виклики, з якими він стикається, і роль міжнародної спільноти в наданні допомоги Урядові. У цій записці викладено рекомендації Російській Федерації, Україні та міжнародній спільноті, зокрема донорам, які мають на меті забезпечити, щоб їхні дії та програми охоплювали літніх осіб і сприяли реалізації прав цих осіб у спосіб, який посилює їхню суб'єктність і гідність в умовах бойових дій, а також у процесі раннього відновлення та відбудови.

¹ У цій записці термін «літні особи» означає людей віком 60 років і старше. Див. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), Зауваження загального порядку № 6 - Економічні, соціальні і культурні права літніх осіб, 8 грудня 1995 року, E/1996/22, п. 9. ММПЛУ повністю визнає, що літні особи не утворюють однорідну групу: деякі з них мають добре здоров'я та працюють, а деякі не мають достатніх засобів до існування і відносяться до найбільш уразливих. Оскільки наголос на їхній підвищеній вразливості та гостріших потребах може позиціонувати їх як просто «одержувачів допомоги», ММПЛУ хотіла б підкреслити унікальну роль, яку літні особи зіграли у своїх сім'ях і громадах із початку збройного нападу Російської Федерації на Україну. Деякі з них доглядають родичів або сусідів на свої обмежені кошти, а деякі працюють волонтерами або є єдиним стабільним джерелом доходів у своїх сім'ях.

II. МЕТОДОЛОГІЯ

2. У цій записці вивчається становище літніх осіб в Україні з особливою увагою до районів, постраждалих від конфлікту, включно з розташованими на окупованій території, та районів із значною кількістю внутрішньо переміщених осіб (ВПО)². Записка оснований на інформації, зібраній під час відвідувань притулків та інтернатних установ, а також на 77 інтерв'ю з жертвами та свідками порушень прав людини, представниками груп, які перебувають у вразливому становищі, та місцевими органами влади³. Інтерв'ю проводилися на особистих зустрічах або, якщо це було неможливо, дистанційно. ММПЛУ також проаналізувала відповідне законодавство та нормативну базу Уряду України і збрала інформацію з відкритих джерел.
3. Висновки ґрунтуються на перевірній інформації, зібраній із первинних та вторинних джерел, які оцінені як надійні та достовірні. Висновки включаються до записки за умови, що дотримано прийнятий УВКПЛ стандарт доведення, який передбачає наявність «достатніх підстав вважати», а саме тоді, коли, спираючись на сукупність перевіреної інформації, звичайний розсудливий спостерігач мав би достатні підстави вважати, що описані факти дійсно мали місце. Висновки робляться за наявності достатніх підстав вважати, що ці факти відповідають усім елементам складу порушення прав людини.
4. Інформація в цій інформаційній записці використовується виключно на підставі вільної, попередньої та інформованої згоди всіх джерел щодо її використання, а також власної оцінки ММПЛУ ризику шкоди, яку може заподіяти таке використання. Такий підхід може призводити до видалення даних, за якими можна ідентифікувати особу, для забезпечення конфіденційності або захисту джерел.

III. КОНТЕКСТ: ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ НА ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ

5. 24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала широкомасштабний збройний напад на Україну. Використання зброї вибухової дії у густонаселених районах або поруч із ними призвело до тисяч жертв серед цивільних осіб⁴. Значні смуги української території тепер забруднені десятками тисяч мін і вибухонебезпечних залишків війни (ВЗВ). Бойові дії призвели також до масового руйнування житла цивільного населення та цивільної

² Проте, наявні у ММПЛУ дані з питання житла на окупованій території обмежені.

³ З 49 жінками та 28 чоловіками, серед яких 32 літні жінки та 17 літніх чоловіків.

⁴ Остання інформація УВКПЛ про жертви серед цивільних осіб доступна за посиланням <https://ukraine.un.org/en/resources/publications>.

інфраструктури, зокрема медичних закладів, мереж водопостачання⁵ та електростанцій, і до переміщення понад 13 мільйонів людей, як по території України, так і за кордон⁶.

6. Збройний напад призвів також до істотного підвищення цін на основні товари, зокрема на продукти харчування: рівень інфляції за січень-червень 2022 року становив 17,4 відсотка, а у вересні 2022 року сягнув 24,6 відсотка⁷. Світовий банк зазначив, що за період із лютого до грудня 2022 року ціни на продукти харчування і безалкогольні напої в Україні в цілому зросли на 34,4 відсотка, а в Херсонській області, частини якої окуповані Російською Федерацією, - на 73,5 відсотка⁸. За оцінками Уряду, місячна плата за оренду однокімнатної квартири в 2022 році зросла в середньому по Україні на 32,7 відсотка. У Львові середня орендна плата збільшилася у 2,1 рази, а в Дніпропетровській області було зафіксовано підвищення на 65 відсотків⁹.
7. Починаючи з 10 жовтня 2022 року та впродовж усіх зимових місяців російські збройні сили здійснили серію ударів ракетами та баражуючими боєприпасами по містах і об'єктах енергопостачання на всій території України, включно з електростанціями. Ці атаки, які тривали протягом зимових місяців, призвели до масштабних відключень електроенергії та перебоїв із водопостачанням і опаленням, які сильно вплинули на здатність цивільних осіб витримувати холодні температури.
8. Бойові дії, зруйнування цивільної інфраструктури та розорення економіки України серйозно підірвали права людини літніх осіб. Четверть населення України має вік більше 60 років, а понад 1,7 мільйона людей – старше 80 років¹⁰. Крім того, близько 80 відсотків одиноких пенсіонерів, більшість з яких – жінки, живуть за межею бідності¹¹. Оскільки

⁵ Доступ до води залишився обмеженим у багатьох районах, постраждалих від конфлікту, зокрема на території, окупованій Російською Федерацією, оскільки інфраструктура водного господарства пошкоджена внаслідок бойових дій. У частинах Донецької області, окупованих Російською Федерацією, люди мають водопровідну воду тільки впродовж кількох годин один раз на три-п'ять днів.

⁶ Станом на лютий 2023 року в Україні було зареєстровано 5,3 мільйона ВПО, а кількість зареєстрованих українських біженців у Європі становила 8,1 мільйона. ІОМ, *Displacement Tracking Matrix – Ukraine* [МОМ, Матриця відстеження переміщення - Україна], <https://dtm.iom.int/ukraine>; UNHCR, *Operational Data Portal – Ukraine Refugee Situation* [УВКБ ООН, Портал оперативних даних – Ситуація з біженцями в Україні], <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁷ Національний банк України, Інфляційний звіт, жовтень 2022 року, https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2022-Q4_en.pdf?v=4 (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁸ Світовий банк, Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення, лютий 2022-2023 рр., березень 2023 р.,

<http://documents.worldbank.org/curated/en/099184503212328877/P1801740d1177f03c0ab180057556615497> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁹ Державна служба статистики України, Середні споживчі ціни на товари (послуги) в Україні у 2023 році, лютий 2023 р., https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/Arch_sctp_u.htm (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

¹⁰ Державна служба статистики України, Розподіл постійного населення України за статтю та віком, 2019 рік, https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_rpnu2019.pdf (дата доступу - 16 січня 2023 р.).

¹¹ OECD, *Social policies for an inclusive recovery in Ukraine*, 1 July 2022 [ОЕСР, Соціальна політика в цілях всеосяжного відновлення в Україні, 1 липня 2022 р.], <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/social-policies-for-an-inclusive-recovery-in-ukraine-506fcebfb/> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

українські жінки живуть у середньому на 10 років довше за чоловіків, вони становлять дві третини осіб віком 65 років і старше¹².

IV. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО: ЛІТНІ ОСОБИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ІНШИХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

9. Україна та Російська Федерація ратифікували Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (МПГПП) та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (МПЕСКП)¹³. Крім цього, обидві держави є сторонами Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ)¹⁴ та Конвенції про права осіб з інвалідністю (КПОІ)¹⁵. КЛДЖ покладає на держави обов'язок забезпечити однакові права чоловікам і жінкам, включаючи «право на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості...»¹⁶. КПОІ вимагає від держав уживати, відповідно до своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом та міжнародним правом прав людини, усіх необхідних заходів для забезпечення захисту й безпеки літніх осіб з інвалідністю у ситуаціях ризику, зокрема в збройних конфліктах¹⁷.
10. У Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення також сказано, що окремі внутрішньо переміщені особи, зокрема люди похилого віку, мають право на захист і допомогу, яких вимагає їхнє положення, а також на поведження, яке враховує їхні особливі потреби (Принцип 4)¹⁸.
11. Міжнародне право прав людини залишається чинним в умовах збройного конфлікту¹⁹, як і міжнародне гуманітарне право, що містить положення про захист цивільних осіб і

¹² Державна служба статистики України, Розподіл постійного населення України за статтю та віком, 2019 рік.

¹³ І Росія, і Україна ратифікували МПГПП та МПЕСКП у 1973 р.

¹⁴ Україна та Російська Федерація ратифікували КЛДЖ у 1981 р.

¹⁵ Україна та Російська Федерація ратифікували цю Конвенцію відповідно у 2010 та 2012 рр.

¹⁶ Ст. 11.1(е).

¹⁷ Ст. 11. Крім того, у статтях 25(б) і 28(с) прямо визнано обов'язок держав забезпечити надання літнім особам з інвалідністю послуг з охорони здоров'я, необхідних їм безпосередньо з причини їхньої інвалідності, та доступ до програм соціального захисту.

¹⁸ Крім того, у Принципах стосовно реституції житла та майна біженців і переміщених осіб («Принципах Пінейру») передбачено: «Держави повинні вживати позитивних заходів, спрямованих на полегшення становища біженців і переміщених осіб, які живуть у неналежних житлових умовах» (Принцип 8).

¹⁹ Міжнародний суд визнав, що захист, який забезпечують договори з прав людини, такі як МПГПП та МПЕСКП, не припиняється під час збройного конфлікту, крім як через дію положень щодо відступу. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons - Advisory Opinion of 8 July 1996 - Advisory Opinions [1996] ICJ 3 [Законність погрози ядерною зброєю або її використання – консультативний висновок від 8 липня 1996 р. – Консультативні висновки]; ICJ Reports 1996, p. 226 [Звіти Міжнародного суду за 1996 р.]; [1996]

передбачає право літніх осіб на особливу повагу й захист²⁰. Російська Федерація зв'язана міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини, зокрема як окупаційна держава на окупованій території України²¹.

12. Стаття 4(2) МПГПП говорить, що певні права не допускають відступів від них під час збройного конфлікту або інших надзвичайних ситуацій у державі, при яких життя нації перебуває під загрозою, як от право на життя і право не бути підданим катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню²². Крім того, на думку Комітету з прав людини, обов'язок із захисту життя за статтею 6 МПГПП передбачає також, що державам слід уживати заходів для усунення загальних умов у суспільстві, які можуть спричинити безпосередні загрози життю або перешкодити здійсненню особами їхнього права на життя з гідністю. Вони включають, у необхідних випадках, заходи, покликані забезпечити невідкладний доступ людей до основних товарів і послуг, таких як продовольство, вода, житло, медичне обслуговування, електропостачання та санітарні послуги, а також інші заходи, спрямовані на заохочення та забезпечення належних загальних умов, такі як програми соціального житла²³.
13. Хоча МПЕСКП не містить положення, яке прямо стосується цього питання, Комітет з економічних, соціальних і культурних прав заявив, що відступ від обов'язків забезпечити мінімальні основні рівні кожного з прав²⁴, закріплених у МПЕСКП²⁵, не допускається й що «вони продовжують існувати в умовах конфлікту, надзвичайної ситуації та стихійного

ICJ Rep 226 (8 July 1996), para. 25 [Звіт Міжнародного суду від 8 липня 1996 р., п. 25]; Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory – Advisory Opinion of 9 July 2004 [2004] ICJ Rep 136 (9 July 2004), paras. 106 and 112 [Наслідки будівництва стіни на окупованих палестинських територіях – консультативний висновок від 9 липня 2004 р., пп. 106 і 112]; Збройні дії на території Конго («Демократична Республіка Конго проти Уганди») ([2005] ICJ Rep 168), рішення від 19 грудня 2005 р., п. 216.

²⁰ Це включає забезпечення та підтримування діяльності медичних та лікарняних установ і служб та підтримання здоров'я населення й гігієни (ст. 56 Женевської конвенції IV); забезпечення населення продуктами харчування та медичними матеріалами (ст. 55 Женевської конвенції IV), а також одягом, постільною білизною, засобами притулку та іншими істотно важливими припасами (ст. 69 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій).

²¹ Щодо застосування МПЕСКП на окупованій території див. CESCR, Concluding observations regarding Israel, 4 December 1998, E/C.12/1/Add.27, para. 8 [КЕСКП, Заключні зауваження щодо Ізраїлю, 4 грудня 1998 р., п. 8].

²² Статті 6 і 7 МПГПП. Стосовно поводження, що принижує гідність, Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) вважає, що скарги на недостатні соціальні виплати «можуть, у принципі, викликати занепокоєння за статтею 3 Конвенції (Європейської конвенції з прав людини), яка забороняє нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження». Див. справу «Ларіюшина проти Росії» (*Larioshina v. Russia*) (рішення про допустимість) [2002] 35 EHRR (ECtHR 56869/00). Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини 11 вересня 1997 р.

²³ КПЛ, Зауваження загального порядку № 36, п. 26.

²⁴ Згідно зі ст. 2(1) МПЕСКП, кожна держава-учасниця «зобов'язується вжити [...] в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав». КЕСКП указав, що ці положення тягнуть за собою мінімальний основний обов'язок забезпечити здійснення кожного з основних прав, хоча б на мініальному рівні. Див. КЕСКП, Зауваження загального порядку № 3, п. 10.

²⁵ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 14, п. 47.

лиха»²⁶. МПЕСКП захищає право на достатній життєвий рівень, що включає харчування та житло; право на фізичне і психічне здоров'я; право на соціальне забезпечення²⁷. Ці права належать усім членам суспільства, включно з літніми особами, без будь-якої дискримінації²⁸. Свобода від голоду, елементарне житло і доступ до послуг з охорони здоров'я та основних лікарських засобів є запорукою забезпечення права на життя й права не зазнавати поведження, що принижує гідність²⁹. Виконуючи свої обов'язки, держави повинні вжити, в максимальних межах наявних ресурсів, спеціальних заходів для того, щоб забезпечити повне здійснення літніми особами всіх прав, передбачених у Пакті³⁰. МПЕСКП також нагадає, що держави повинні приділяти особливу увагу літнім жінкам, які часто отримують меншу допомогу за віком через те, що раніше вони займалися неоплачуваною діяльністю з догляду³¹. Навіть у часи жорстких обмежень ресурсів держави повинні захищати вразливих членів суспільства. Якщо держави не здатні забезпечити ці права, вони повинні шукати міжнародної співпраці та допомоги³².

²⁶ КЕСКП, Заява, Питання суті, що виникають у ході здійснення Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права: бідність і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, E/C.12/2001/10, пп. 15-18; КЕСКП, Заява, Обов'язки держав перед біженцями та мігрантами за Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права, E/C.12/2017/1, п. 10.

²⁷ Статті 11, 12 і 9 МПЕСКП. Обов'язки держав за правом на соціальне забезпечення далі уточнюються у документі КЕСКП Зауваження загального порядку № 19 - Право на соціальне забезпечення (стаття 9 Пакту), 4 лютого 2008 р., E/C.12/GC/19.

²⁸ Хоча у цих пактах вік не зазначено як одну з заборонених ознак дискримінації, КЕСКП заявив, що заборона дискримінації за «іншою ознакою» в МПЕСКП може бути інтерпретована як така, що поширюється на вік. Комітет зазначив також, що спектр питань, стосовно яких така дискримінація може допускатися, є дуже обмеженим. Зауваження загального порядку № 6, пп. 10-12. Так само Комітет із прав людини зазначив, що вік може становити одну з ознак дискримінації, заборонених за статтею 26 МПГПП. Див., наприклад, справу «Канесса Альбаредо та ін. проти Уругваю» (*Canessa Albareda et al v. Uruguay*), CSCR/C/103/D/1637/2007,1757&1765/2008, п. 9.2.

²⁹ Усі права людини є взаємозалежними та взаємодоповнюючими – громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права підсилюють одне одного.

³⁰ КЕСКП, справа «Валтерс проти Бельгії» (*Walters v. Belgium*), E/C.12/70/D/61/2018, п. 11.6.

³¹ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 6, п. 20.

³² КЕСКП, Зауваження загального порядку № 3, п. 12.

V. ПІДВИЩЕНА ВРАЗЛИВІСТЬ І ПРАВА ЛІТНІХ ОСІБ НА ЖИТТЯ ТА БЕЗПЕКУ

«Мені було так страшно чути, як старі люди вночі плачуть і стогнуть не від болю, а від того, що вони голодні».

- Мешканець Гостомеля про період, коли місто контролювалося російськими збройними силами у березні 2022 року

14. Збройний напад Російської Федерації на Україну поставив під непропорційно сильну загрозу здійснення літніми особами їхніх прав на життя та безпеку. Хоча вони складають 25 відсотків населення, люди старше 60 років становили 32 відсотки цивільних осіб, загиблих у період із 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року (з випадків, у яких було зафіксовано вік).

УКРАЇНА: ЖЕРТВИ СЕРЕД ЛІТНІХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ (ЗАГИБЛІ)* з 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року

32% цивільні особи старші 60 років

* Індивідуальні випадки, верифіковані УВКПЛ; реальні цифри значно вищі.

** Кількість загиблих цивільних осіб, вік яких був відомий. Загальна кількість цивільних осіб, загиблих з 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року, за даними УВКПЛ, становить 8275 осіб.

Дата створення: 9 травня 2023 року. Джерело: УВКПЛ ММПЛУ.

УКРАЇНА: ЖЕРТВИ СЕРЕД ЛІТНІХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ В РЕЗУЛЬТАТІ МІННИХ ІНЦИДЕНТІВ ТА ПОВОДЖЕННЯ З ВИБУХОНЕБЕЗПЕЧНИМИ ЗАЛИШКАМИ ВІЙНИ (ВЗВ)* з 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року

* Індивідуальні випадки, верифіковані УВКПЛ, на основі жертв серед цивільних осіб, вік яких був відомий; реальні цифри значно вищі.

Дата створення: 9 травня 2023 року. Джерело: УВКПЛ ММПЛУ.

15. Міни та ВЗВ, особливо у районах інтенсивних бойових дій, становлять велику загрозу їхньому життю, особливо тому, що літні особи складають більшість серед тих, хто залишився в районах, постраждалих від конфлікту. За період із 24 лютого 2022 року до 28 лютого 2023 року ММПЛУ задокументувала, що через міни та ВЗВ 25 цивільних осіб старше 60 років загинули, а 54 дістали поранень, що становить 20 відсотків загальної кількості жертв серед цивільних осіб у результаті дії зброї цього типу.

16. Збройний напад також різко збільшив ризик проживання літніх осіб в умовах, що принижують гідність, навіть якщо вони переїхали до безпечніших районів. Літні особи в районах, безпосередньо зачеплених бойовими діями, з обох сторін лінії фронту не лише стикаються з безпосередніми загрозами їхньому життю, а й потерпають від нестачі продовольства, неналежних житлових умов, відключень електроенергії, перебоїв із водопостачанням та відсутності доступу до медичних послуг, ліків і пенсій (які часто є єдиною формою їхніх доходів). Усі ці фактори істотно посилити їхню вразливість і підірвали їхнє право на життя з гідністю, особливо взимку. Особливо сильного впливу зазнали особи з повільнішою реакцією та обмеженою мобільністю.

Доступ до бомбосховищ і умови в них

17. Літнім особам зазвичай важче дістатися бомбосховищ через зниження або порушення мобільності. Багато таких осіб не можуть вийти з дому без допомоги, що наражає їх на крайній ризик під час обстрілів. ММПЛУ задокументувала декілька випадків, коли літні особи загинули через те, що не змогли дістатися укриття або не отримали необхідної допомоги для цього. У березні 2022 року, коли російські збройні сили окупували місто Ізюм, жінка з інвалідністю віком близько 65 років згоріла живцем після того, як будинок, у якому вона жила, потрапив під обстріл, що спричинив пожежу. Через ампутовану ногу вона не змогла достатньо швидко вибратися з будинку.
18. ММПЛУ також задокументувала, що багатьом літнім особам доводилося залишатися в підвалах тривалий час в умовах, які підривали їхнє здоров'я. У квітні 2022 року, коли місто Ізюм перебувало під інтенсивними артилерійськими обстрілами, 83-річна жінка померла у сховищі через брак їжі, води, ліків і належної медичної допомоги. В інших випадках літні люди не могли залишити укриття через відсутність допомоги. Наприклад, у червні 2022 року 74-річна жінка, хвора на артрит, яка жила одна в Харківській області, перебувала у власному підвалі як у пастці, поки її дочка і зять не змогли приїхати й допомогти їй вийти – через десять днів після припинення обстрілів.
19. Багато бомбосховищ непридатні для літніх людей, осіб з інвалідністю або порушеннями мобільності. У деяких із них туалети становлять собою просто ями в землі. У деяких переповненість і антисанітарні умови посилюють небезпеку зараження хворобами, що переносяться через воду, та інфекційними хворобами, включно з COVID-19. Оскільки літні особи більш сприйнятливі до захворювання та інфікування, довготривале перебування у непридатних укриттях може істотно підірвати їхнє здоров'я.

Цивільні особи, змушені перебувати в підвалах

20. У перші місяці збройного нападу російські збройні сили іноді запирали цивільних осіб, зокрема тих, які знаходилися в найбільш уразливому становищі, на кілька тижнів у підвалах. У деяких випадках літні особи помирили через жахливі умови в цих підвалах. У селі Ягідному Чернігівської області, яке контролювалося російськими збройними силами

з 3 до 31 березня 2022 року, російські збройні сили змусили 360 мешканців, зокрема дітей, осіб з інвалідністю та літніх осіб, упродовж 28 днів перебувати в підвалі школи, яку вони використовували як свою базу. Підвал був край переповнений, і людям доводилося цілими днями сидіти, не маючи можливості прилягти. У підвалі не було туалетів, води та вентиляції. У результаті 10 осіб, усі – літні люди, померли.

Евакуація

21. Літні особи особливо піддавалися ризику травмування чи смерті під час евакуації через їхню порушену мобільність і тому, що органи влади часто не звертали уваги на їхні особливі потреби та вимоги. Ця реальність, поєднана з низькими соціальними пенсіями та іншими перешкодами, призвела до того, що багато літніх осіб не змогли або не захотіли залишити небезпечні райони. ММПЛУ помітила, що більшість людей, які залишилися в районах, постраждалих від конфлікту, - це літні особи.
22. Згідно з міжнародним гуманітарним правом сторони, що перебувають у конфлікті, максимально можливою мірою «прагнуть... вивести цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, що перебувають під їхнім контролем, із районів поблизу воєнних об'єктів»³³. Крім цього, окупаційна держава, яка здійснює тимчасову, загальну або часткову евакуацію з певної території, повинна «в межах своїх можливостей максимально забезпечити розміщення осіб, що перебувають під захистом, у належних приміщеннях»³⁴. Внутрішньо переміщені особи, зокрема літні люди та особи з інвалідністю, мають право на захист і допомогу, яких вимагає їхнє положення³⁵.

На території, яка контролюється Урядом

23. У 2013 та 2018 роках Уряд ухвалив правові акти про контроль за порядком проведення евакуації, якими місцеві органи влади були уповноважені складати списки осіб, що знаходяться у вразливому становищі, інформувати їх про плани евакуації та оцінювати їхні особливі потреби³⁶. Проте, збройний напад у лютому 2022 року та подальше масове переміщення населення істотно порушили реалізацію цих планів евакуації. У березні-квітні 2022 року цивільні особи, що залишали постраждалі від конфлікту райони на території, яка контролюється Урядом, сідали в поїзди й автобуси, які були переповнені та,

³³ Ст. 58(а) Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I), 8 червня 1977 р.; Дослідження МКЧХ зі звичаєвого міжнародного гуманітарного права, норма 24.

³⁴ Ст. 49 Женевської конвенції IV. Окупаційна держава може здійснювати евакуацію тільки за умови, що це є необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено вагомими причинами військового характеру. Див. також Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення, Принципи 6 і 7.

³⁵ Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення, Принцип 4.

³⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.); постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2018 р. № 282, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/282-2018-%D0%BF#n8> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.). До цих постанов були внесені зміни постановою від 23 серпня 2022 р. № 940, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

як правило, не були фізично доступні для літніх осіб із порушеннями мобільності та (або) з допоміжними пристроями, як-от крісла-каталки або ходунки. Місця для таких пристроїв не було, і літнім людям доводилося протягом тривалих періодів часу стояти, особливо тому, що поїзди часто затримувалися через ракетні удари. ММПЛУ задокументувала також, що деякі літні особи не змогли дістатися залізних вокзалів або автобусних станцій. Одна внутрішньо переміщена жінка з Харкова, евакуйована автобусом 8 березня 2022 року, повідомила, що залишила 90-річну сусідку, тому що не могла допомогти їй дістатися евакуаційного пункту. 75-річний чоловік, який виїхав із Маріуполя, перш ніж місто було обложено російськими збройними силами, сказав ММПЛУ, що не зміг би виїхати без допомоги сина.

24. Відсутність підхожих тимчасових прихистків і соціального житла на території, яка контролюється Урядом, також перешкоджала швидкій евакуації літніх осіб із районів, постраждалих від бойових дій. У Нікополі офіційні особи розповіли ММПЛУ, що їм довелося затримувати евакуацію літніх осіб, які жили самостійно попри погіршену мобільність, поки не вдавалося знайти придатне житло.

На території, окупованій Російською Федерацією

25. Цивільні особи, які намагалися евакуюватися з території, окупованої Російською Федерацією, стикалися з затримками та змінами маршрутів евакуації, тому що сторони іноді домовлялися про гуманітарні коридори буквально за лічені години до початку евакуації. Непропорційно сильно від цих затримок і змін страждали літні особи, особливо люди з порушеннями мобільності та іншими проблемами, оскільки вони часто не мали часу, щоб підготуватися та взяти які-небудь допоміжні пристрої. У квітні 2022 року в Херсонській області ММПЛУ спостерігала, як літніх осіб несли члени їхніх сімей або транспортували у візках. Люди, які не мали родичів або знайомих, які б їм допомогли, залишалися.
26. Улітку 2022 року один з основних пунктів перетину лінії фронту був розташований у Василівці (Запорізька область). Через довгі черги та затримки з розглядом документів людям іноді доводилося чекати до восьми днів, перш ніж їм дозволяли перетнути лінію фронту. Крім того, що вони піддавалися безпосередній небезпеці обстрілів, у багатьох із них під час очікування закінчувалися продукти чи ліки. Як повідомили в інтерв'ю представники неурядових організацій, декілька літніх осіб померли через наявні проблеми зі здоров'ям, що загострилися внаслідок стресу під час очікування перетину лінії фронту³⁷. Більше того, у жовтні 2022 року, коли Василівка стала єдиним пунктом перетину між територією, контрольованою Урядом, і окупованою територією, російська окупаційна влада запровадила жорсткіші правила перетину, зокрема почавши вимагати, щоб люди

³⁷ У період 2014-2020 рр. часто повідомлялося про смерть літніх людей, які стояли в черзі на перетин лінії зіткнення.

подавали заяви на дозволи. Ці дозволи зазвичай діяли всього лише один-два дні, й строк їх дії часто спливав, перш ніж люди могли перетнути лінію фронту.

VI. ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ

Право на соціальне забезпечення

27. В Україні приблизно 200 тис. літніх осіб не сплачували внесків до офіційних пенсійних систем³⁸. Особливо це характерно для жінок через дискримінацію на офіційному ринку праці та неоплачувану роботу з догляду, якою вони займаються впродовж усього свого життя. Ці літні особи покладаються на ненакопичувальну, або «соціальну» пенсію, яка до 24 лютого 2022 року одержувалася особисто в поштових відділеннях або банках³⁹.
28. Соціальні пенсії ґрунтуються на розмірі прожиткового мінімуму, встановленому Урядом у законі про державний бюджет на відповідний рік (2093 грн, що еквівалентно 57 дол. США)⁴⁰. Останні цифри свідчать про те, що чинний прожитковий мінімум для непрацездатних осіб покриває тільки близько половини фактичної вартості життя, розрахованої Міністерством соціальної політики станом на січень 2022 року⁴¹. З того часу,

³⁸ Див. Бюджетний запит Міністерства соціальної політики на 2023-2025 рр., <https://www.msp.gov.ua/files/budget/2023/250%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%202.rtf> (дата доступу – 26 квітня 2023 р.). Для того, щоб мати право на повну державну накопичувальну пенсію, жінка та чоловік повинні мати відповідно 30 і 35 років страхового стажу. Оскільки ця вимога є дуже обмежуючою, у 2019 році внески сплачувала тільки приблизно третина населення працездатного віку. МОП, Майбутнє пенсійної системи України. Адекватність, охоплення та стійкість, 2019 р. https://www.social-protection.org/gimi/gess/RessourcePDF.action;jsessionid=vsmMj4oaJbU8-BgLJRAsT_Xu3gL1ixOCocInoMzB_3sX825s8a6S!-1287977132?id=57734 (дата доступу - 3 жовтня 2022 р.).

³⁹ Офіційно вона відома як «тимчасова державна соціальна допомога непрацюючій особі, яка досягла загального пенсійного віку, але не набула права на пенсійну виплату» і передбачена постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1098, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1098-2017-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁴⁰ Цей прожитковий мінімум визначається з урахуванням як «вартісного вираження фактичних мінімальних потреб громадянина», так і необхідності уникати створення «надмірного навантаження на публічні фінанси». Національна рада з відновлення України від наслідків війни, Проект Плану відновлення України, Матеріали робочої групи «Соціальний захист», липень 2022 р., https://uploads-ssl.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62d822b37be57f79af6580c6_Social%20protection.pdf (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

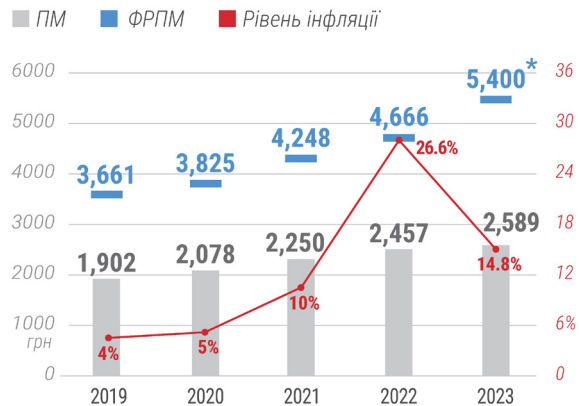
⁴¹ Світовий банк, Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення, серпень 2022 р., с. 94, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37988> (дата доступу - 30 листопада 2022 р.). Міністерство соціальної політики зобов'язане щомісяця проводити оцінку фактичного розміру прожиткового мінімуму відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» № 966-XIV від 15 липня 1999 року, в редакції від 1 січня 2018 року. Востаннє така оцінка була опублікована в лютому 2022 року.

попри те, що рівень інфляції сягнув 26,6 відсотків, Уряд не переглянув прожитковий мінімум, установлений законом на 2023 рік⁴². За нинішніх розмірів, соціальні пенсії не покривають базову вартість життя й, отже, не забезпечують мінімально необхідних рівнів, як того вимагає МПЕСКП⁴³.

29. 24 лютого 2023 року Уряд України оголосив, що всі накопичувальні пенсії збільшено в порядку індексації на 19,7% (але не більше ніж на 1500 гривень)⁴⁴. Це приведе до підвищення у середньому на 587 гривень (приблизно 16 дол. США) для дев'яти мільйонів українських пенсіонерів, які отримують накопичувальні пенсії. Особи, які отримують мінімальну накопичувальну пенсію, тепер отримуватимуть приблизно 2505 гривень (близько 68 дол. США) на місяць, що все одне нижче фактичного прожиткового мінімуму. Проте, це збільшення не стосується соціальних пенсій, на які живуть ті, кому доводилося обмежуватися зайнятістю на низькооплачуваних роботах у неофіційному секторі економіки.

Прожитковий мінімум (ПМ)

Виплати соціального захисту, у тому числі соціальні пенсії, розраховуються на основі встановленого законодавством ПМ. Бюджет на 2023 рік встановлює ПМ на рівні приблизно половини фактичного розміру прожиткового мінімуму (ФРПМ), розрахованого Міністерством соціальної політики в січні 2022 року. ФРПМ не переглядався, незважаючи на інфляцію.

* Робоча група з надання грошової допомоги в Україні

Дата створення: 5 травня 2023 року Джерело: УВКПЛ ММПЛУ

⁴² У законі про Державний бюджет на 2023 рік, ухваленому в листопаді 2022 року, рівень прожиткового мінімуму на 2023 рік не був переглянутий.

⁴³ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 19, п. 59.

⁴⁴ Уряд України, Інформаційна довідка про результати перерахунків пенсій з 1 березня 2023 року, 13 березня 2023 р., <https://www.pfu.gov.ua/2156565-informatsijna-dovidka-pro-rezultaty-pererahunkiv-pensij-z-1-bereznya-2023-roku/> (дата доступу - 24 квітня 2023 р.).

Доступ до пенсій у районах, постраждалих від конфлікту, зокрема на окупованій території

«Страх померти від голоду виснажував. Ми не могли повірити, що наші життя закінчаться ось так».

– Дві літні жінки, які місяць прожили в селі у Чернігівській області, коли його контролювали російські збройні сили

30. Уряд заявив про намір зберегти пенсії в усіх районах України та продовжити їх виплату на банківські рахунки всім особам, які мають на них право, зокрема тим, хто зареєструвався як ВПО до 24 лютого 2022 року⁴⁵. Тим не менш, літні особи продовжують стикатися з проблемами при отриманні пенсій через обмежений доступ до працюючих банків і поштових відділень у районах, постраждалих від конфлікту, з обох сторін лінії фронту. Труднощі, з якими вони зустрічаються, ще більше посилюються через обмежений доступ гуманітарних організацій до районів, постраждалих від конфлікту, та окупованої території⁴⁶, а також через високі ціни на всі основні товари, перш за все продукти харчування, обумовлені проблемами в ланцюгах постачань.
31. Особи, які живуть на окупованій території, не змогли зняти свої пенсії або скористатися своїми банківськими картками в банкоматах, тому що українські банки там не працюють⁴⁷. Оскільки зняти готівку можна тільки на території, яка контролюється Урядом, то для отримання пенсії одержувачі повинні на свій страх і ризик та за власний рахунок перетинати лінію фронту. Більше того, у грудні 2022 року окупаційна влада закрила пункт пропуску в Василівці (Запорізька область), який був для людей останнім варіантом перетину лінії фронту⁴⁸.
32. У районах України, над якими Україна відновила контроль, літні особи повідомили, що під час окупації Російською Федерацією вони залишилися майже без засобів, необхідних для виживання. У Чернігівській області в серпні 2022 року дві літні жінки розповіли УВКПЛ,

⁴⁵ Постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 р. № 457, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁴⁶ УГКС зазначило, що доступ гуманітарних організацій в Україні значно погіршився після початку збройного нападу в лютому 2022 року, зокрема на території, окупованій Росією. Див. ОСНА, *Ukraine: Humanitarian Access Snapshot – February to December 2022* [УГКС, Україна: оперативна інформація про гуманітарний доступ, лютий-грудень 2022 р.], лютий 2023 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-access-snapshot-february-december-2022> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁴⁷ Багато банків заблокували свої канали зв'язку з централізованою національною касовою системою через побоювання щодо безпеки. Залишаються також значні проблеми з доставкою готівки до банків і банкоматів.

⁴⁸ LB.ua, РФ закрила пропускний пункт у Василівці Запорізької області – Центр нацспротиву, 20 грудня 2022 р., https://lb.ua/society/2022/12/20/539698_rf_zakrila_propuskniy_punkt.html (дата доступу - 24 квітня 2023 р.).

що для харчування протягом місяця російської окупації в них залишилася тільки картопля. У Херсоні літні особи не могли отримати пенсію з березня 2022 року, поки українські збройні сили в листопаді 2022 року не повернули собі контроль над частинами Херсонської області. У селищі Залізничне, що в Харківській області, один чоловік розповів ММПЛУ, що його бабуся не могла отримати свою соціальну пенсію з кінця лютого, поки у вересні українські збройні сили не повернули собі контроль над цією територією. Вона вижила, харчуючись овочами, вирощеними на своєму городі.

33. Багато літніх осіб, які живуть на окупованій території, також не могли виїхати на територію, контрольовану Урядом, для продовження строку дії платіжних карток, у яких він спливав. Крім того, через постійні відключення електроенергії, спричинені російськими обстрілами, випуск нової картки міг займати від чотирьох до восьми тижнів або навіть довше. У листопаді 2022 року для вирішення цієї проблеми Національний банк закликав усі банки продовжити строк дії карток⁴⁹. Ощадбанк, державний ощадний банк України, продовжив строк дії карток до 31 травня 2023 року, й інші банки також виконали вищезгадану рекомендацію⁵⁰.
34. У колишніх самопроголошених «Донецькій народній республіці» та «Луганській народній республіці», зараз окупованих Російською Федерацією, літні особи стикаються зі значними проблемами в одержанні українських пенсій вже більше восьми років⁵¹. Ескалація бойових дій з лютого 2022 року зробила отримання пенсії літніми особами ще складнішим, якщо не неможливим завданням. Наразі діючих контрольних пунктів в'їзду-виїзду в Донецькій та Луганській областях немає, і з жовтня єдиний спосіб перетнути лінію фронту був через Запорізьку область.
35. На всій окупованій території після незаконної анексії 5 жовтня 2022 року⁵² літні особи можуть реєструватися для отримання російських пенсій, зокрема соціальних, але тільки якщо вони подадуть заяву про отримання російського громадянства⁵³. ММПЛУ з занепокоєнням зазначає, що мешканці, які не отримують російське громадянство, можуть

⁴⁹ Національний банк України, НБУ разом з банками впроваджують план заходів для забезпечення безперервної роботи банківської системи за умов тривалої відсутності електропостачання, 24 листопада 2022 р., <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-razom-iz-bankami-vprovadjuyut-plan-zahodiv-dlya-zabezpechennya-bezperernosti-roboti-bankivskoyi-sistemi-za-umov-trivaloyi-vidsutnosti-elektropostachannya> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁵⁰ Oshadbank.ua, Ощадбанк продовжив дію платіжних карток до 31 травня 2023 року, 12 грудня 2022 р., <https://www.oshadbank.ua/news/osadbank-prodovziv-diu-platiznih-kartok-do-31-travna-2023-roku> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁵¹ Для того, щоб не втратити право на пенсію, одержувачам раніше доводилося реєструватися в якості ВПО на території, контрольованій Урядом, кожні 60 днів. Ця вимога змушувала літніх людей неодноразово перетинати лінію зіткнення, причому кожна така поїздка коштувала їм не менше 50-80 відсотків їхньої місячної соціальної пенсії. Станом на 2018 р., за оцінками, до 600 тис. літніх осіб втратили своє законне право на пенсію. Ці ідентифікаційні перевірки були призупинені у 2020 р. через обмеження на пересування, запроваджені в порядку реагування на пандемію COVID-19.

⁵² Резолюція ГА ООН ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів, закріплених у Статуті Організації Об'єднаних Націй», 13 жовтня 2022 р.

⁵³ Ст. 14 Федерального закону Російської Федерації № 6-ФКЗ.

бути виключені з системи соціального забезпечення, зокрема залишаться без соціальних пенсій та страхування здоров'я⁵⁴. Проте, особи, які отримують російське громадянство, можуть бути піддані кримінальному провадженню в Україні та в майбутньому зазнати соціального відчуження через те, що їх сприйматимуть як прибічників Російської Федерації. ММПЛУ нагадує, що окупаційна держава зобов'язана забезпечувати основні потреби населення і надавати йому медичну допомогу⁵⁵.

Доступ переміщених літніх осіб до достатніх ненакопичувальних пенсій та інших допомог

36. Хоча Уряд ужив заходів для забезпечення безперебійного доступу до соціальної допомоги та надав додаткову підтримку ВПО⁵⁶, ММПЛУ задокументувала як проблеми з доступом до соціальної допомоги, так і недостатній її розмір. Регіональні органи влади повідомили ММПЛУ, що вони зазнають труднощів у процесі призначення соціальних пенсій переміщеним особам, перш за все тому, що в цих осіб часто немає оригіналів документів і вони щосили намагаються отримати документи, що їх замінюють, в органах, які розташовані в зонах активних бойових дій або на окупованій території.
37. Як і багато інших видів допомог, що індексуються згідно з установленим законом прожитковим мінімумом⁵⁷, соціальні пенсії не відображають зростання вартості життя, особливо на заході України, де приплив ВПО спричинив стрибок вартості оренди (див. наступний розділ). Більше того, літні особи, переміщені з сільських районів, більше не можуть доповнювати свої пенсії продукцією зі своїх невеликих земельних ділянок. Залежність від присадибних господарств і садів утримала деяких літніх осіб від виїзду з районів, постраждалих від конфлікту. Одна літня жінка, яка перебралася у підвал свого житлового будинка через постійні обстріли, сказала ММПЛУ, що не поїде з Гракового, її села в Харківській області, тому що вижити на саму лише пенсію, без свого господарства, було просто неможливо.
38. Літні переміщені особи мають право на допомогу ВПО в розмірі від 2 до 3 тис. гривень (54-81 дол. США) на місяць⁵⁸. Проте, ММПЛУ помітила, що багато переміщених літніх осіб не зареєструвалося для отримання цієї допомоги через незнання відповідних процедур

⁵⁴ Див. Федеральні конституційні закони Російської Федерації №№ 5-ФКЗ, 6-ФКЗ, 7-ФКЗ, 8-ФКЗ від 4 жовтня 2022 р. Обумовлення фінансової допомоги поданням заяви на російське громадянство може розглядатися як порушення статті 45 Гаазьких положень, якою забороняється примушувати жителів окупованої території присягати на вірність державі-супротивнику.

⁵⁵ Ст. 55 і 56 Женевської конвенції IV та ст. 69 Додаткового протоколу I.

⁵⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 16 квітня 2022 р. № 457, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 3 квітня 2023 р.).

⁵⁷ Це, зокрема, багато з ненакопичувальних допомог, що виплачуються особам з інвалідністю.

⁵⁸ Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 3 квітня 2023 р.).

і довгі черги у перевантажених центрах особистої реєстрації⁵⁹. З метою сприяти доступові до соціальних послуг, включно з допомогою ВПО, Уряд у липні 2022 року ухвалив постанову, яка дозволяє особам, що не мають документів, які посвідчують особу, в паперовій формі, доводити своє українське громадянство іншими документами, наприклад, сформованими з використанням мобільних додатків, або довідкою, яка підтверджує факт подання ними заяви для оформлення національного паспорта⁶⁰. Проте, літні особи часто стикаються з труднощами при онлайн-реєстрації в якості ВПО через брак доступу до смартфонів або Інтернету та низькі рівні цифрової грамотності⁶¹.

Право на достатнє житло

39. Місяці бойових дітей та руйнування цивільної інфраструктури в Україні зірвали з місць мільйони людей. Низькі температури та відсутність доступу до достатнього житла в зимовий період також призвели до значних труднощів, зокрема до небезпечних для життя ускладнень зі здоров'ям, для внутрішньо переміщених осіб і для тих, хто залишився в районах, постраждалих від конфлікту. Міжнародне право прав людини покладає на держави обов'язок ужити, в максимальних межах наявних ресурсів, усіх належних заходів для забезпечення доступу до достатнього житла, навіть в умовах надзвичайних ситуацій. Ці заходи необхідні також для створення загальних умов для здійснення права на життя з гідністю, відступу від якого не дозволяється положеннями МПГПП.
40. Хоча ММПЛУ має обмежені фактичні дані про ситуацію з житлом на окупованій території, масштабне руйнування житла і переміщення цивільних осіб свідчать про те, що право на достатнє житло було серйозно підірвано, через що непропорційно сильно страждають літні особи, які становлять більшість населення, що залишається в районах, постраждалих від конфлікту. Крім того, за міжнародним гуманітарним правом Російська Федерація як окупаційна держава зобов'язана задовольняти основні потреби населення, зокрема забезпечувати його засобами притулку⁶².

⁵⁹ Згідно з даними опитування 11 відсотків переміщених літніх осіб не зареєструвалися для отримання допомоги як ВПО, а майже 40 відсотків літніх осіб, які зареєструвалися як внутрішньо переміщені, не отримують свої соціальні допомоги (виплати, передбачені для ВПО). Help Age International, *100 Days on: Millions of older people missing out in the response to the world's oldest humanitarian crisis* [Проїшло 100 днів: мільйони літніх людей не враховані у реагуванні на найстарішу гуманітарну кризу в світі], 3 червня 2022 р..

⁶⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 2022 р. № 755, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 20 грудня 2022 р.).

⁶¹ Структура «ООН-жінки» зазначила, що «літні особи, більшість яких – жінки, часто є менш мобільними й менш досвідченими у використанні технології, а також мають обмежений доступ до Інтернету». *Rapid Gender Analysis of Ukraine* [Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні], 2022 р., <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2022/05/rapid-gender-analysis-of-ukraine> (дата доступу - 3 жовтня 2022 р.).

⁶² Ст. 69 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.

Доступ до достатнього житла у районах, постраждалих від конфлікту, які контролюються Урядом України

41. З початку в лютому 2022 року збройного нападу право на достатнє житло серйозно підірвано через масштабні пошкодження домівок населення. Як зазначено вище, непропорційно велику частку серед населення районів, постраждалих від конфлікту, становлять літні особи. ММПЛУ помітила, що багато літніх осіб щосили намагаються відремонтувати свої будинки, але їм заважає брак грошей або фізична нездатність виконати ремонт самотужки. Літні особи до того ж більш уразливі до ускладнень зі здоров'ям через неналежне житло, особливо через відсутність опалення. Вони менше здатні витримувати довгі періоди дії низьких температур і зазнають підвищеного ризику гіпотермії⁶³.
42. Низка російських ракетних ударів, спрямованих на критичну енергетичну інфраструктуру, з жовтня 2022 року сильно вплинула на людей, які знаходяться у найбільш уразливому становищі. Уряд запровадив мораторій на підвищення тарифів на комунальні послуги, включно з опаленням, водо- і газопостачанням⁶⁴, проте багато людей із числа найбільш уразливих користуються твердим паливом, таким як дрова та вугілля. Ціна твердого палива зросла на 80 відсотків порівняно з 2021 роком⁶⁵, що непропорційно сильно вплинула на малозабезпечених осіб, перш за все на літніх жінок, які живуть одні.
43. Відсутність електроенергії також ускладнила ситуацію для людей, які мають проблеми з мобільністю й можуть вийти з квартири тільки за наявності працюючого ліфта. Це, у свою чергу, заважало їм купувати ліки й продукти харчування та діставатися «пунктів незламності», створених Урядом із метою забезпечення тепло-, електро- та водопостачання для осіб, у яких удома не було електроенергії⁶⁶.
44. Уряд затвердив порядок виконання місцевими органами влади невідкладних ремонтних робіт у будівлях, пошкоджених у результаті бойових дій⁶⁷. Проте, в ньому немає положень, якими б надавався пріоритет людям, що знаходяться у вразливому становищі, таким як літні особи. У одному випадку, в Чернігівській області, літня жінка розповіла ММПЛУ, що

⁶³ National Institute of Health, *Hypothermia: A Cold Weather Risk for Older People* [Національний інститут здоров'я, Гіпотермія: небезпека холодної погоди для літніх людей], 16 січня 2009 р., <https://www.nih.gov/news-events/news-releases/hypothermia-cold-weather-risk-older-people> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁶⁴ Закон № 2479-IX «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-IX#Text> (дата доступу - 3 квітня 2023 р.).

⁶⁵ IOM, *Ukraine: Solid Fuel Assessment January 2023: Round 4* [МОМ, Україна: оцінка забезпечення твердим паливом, січень 2023 р., раунд 4], січень 2023 р., https://mcusercontent.com/5e98e89a623f4994f9c857468/files/f930dfbb-0eab-7792-667b-bd9bad88bb1c/Solid_Fuel_Assessment_Report_Round_4.pdf (дата доступу 28 March 2023).

⁶⁶ Постанова Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2022 р. № 1401, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁶⁷ Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 р. № 473, <https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/building/normatyvno-pravove-regulyuvannya-pytan-obstezhennya-ta-vykonannya-pershochergovyh-robot-z-vidnovlennya-poshkodzhennyh-obyektiv/> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

місцева влада забезпечила її новими вікнами, але без допомоги для їх установлення або для проведення ремонту з метою усунення значних структурних пошкоджень стін і даху її будинку, тому їй доводиться продовжувати жити вдома у сусідів. ММПЛУ зазначає, що літні особи повинні брати активну участь у формуванні та реалізації політики й рішень, що їх стосуються⁶⁸. Невраховання їхніх поглядів часто призводить до нехтування їхніми потребами.

Доступ ВПО до достатнього і доступного за ціною житла

45. ММПЛУ визнає, що виконання обов'язку забезпечувати рішення щодо достатнього житла для літніх людей ускладнюється низкою факторів, зокрема величезною кількістю переміщених осіб, бойовими діями, що тривають, поганим станом існуючої інфраструктури та постійними атаками Російської Федерації на об'єкти енергопостачання, які загрожують основним потребам усього цивільного населення. У цьому відношенні КЕСКП наголосив що міжнародна співпраця є обов'язком усіх держав згідно зі статтями 55 і 56 Статуту Організації Об'єднаних Націй та положеннями МПЕСКП.. Цей обов'язок особливо стосується всіх тих держав, які в змозі допомагати іншим. Міжнародна співпраця й допомога є дуже важливими для того, щоб допомогти Україні виконати свої основні обов'язки стосовно права на достатнє житло та інших економічних і соціальних прав⁶⁹.
46. З лютого 2022 року українська влада доклала значних зусиль для пошуку рішень щодо притулку для ВПО. У березні 2022 року, наприклад, Уряд здійснив заходи, що дозволяють центрам колективного розміщення отримувати від держави компенсацію витрат на комунальні послуги⁷⁰. Проте, ММПЛУ помітила, що центри колективного розміщення часто складаються з однієї великої кімнати з матрацами на підлозі, непридатної для тривалого перебування, особливо літніх осіб, які мають проблеми з мобільністю. Більше того, такі центри часто переповнені, що підвищує ризик зараження літніх осіб туберкульозом та іншими інфекційними хворобами, наприклад COVID-19.
47. Тим не менш, через обмежену наявність доступного за ціною та достатнього житла багато літніх ВПО проживали в цих притулках упродовж тривалого часу, іноді більше року. Деяких із них помістили до закладів інтернатного типу, навіть незважаючи на те, що перед переміщенням вони жили самостійно, а деякі повернулися до районів, постраждалих від конфлікту. У кількох випадках літнім особам відмовили у тимчасовому проживанні в притулках через їхній фізичний стан. Волонтери, які працюють в одному центрі екстреного розміщення, сказали ММПЛУ, що їм доводиться відмовляти людям із серйозними обмеженнями мобільності, тому що вони не змогли б перемістити їх до укриття у випадку повітряних ударів.

⁶⁸ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 6, п. 5.

⁶⁹ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 3, п. 14.

⁷⁰ Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 261, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

48. Оскільки законодавства, яке обмежувало б збільшення орендної плати, немає, приплив ВПО, які рухаються на захід, призвів до значного підвищення цін на оренду житла. Отже, багато літніх осіб, які живуть на соціальну пенсію, не можуть дозволити собі знімати приватне житло. 66-річна переміщена жінка сказала ММПЛУ, що ціни на оренду в Дніпрі настільки підскочили, що вона не може залишити центр колективного розміщення, де вона та ще 50 ВПО сплять на матрацах на підлозі. У деяких регіонах місцева влада й гуманітарні організації здійснюють грошові виплати, щоб допомогти людям з оплатою оренди. Проте, допомога такого виду не є стабільною й може сприяти подальшому зростанню орендної плати.
49. У квітні 2022 року Уряд прийняв постанову № 495, яка дозволяє місцевим органам влади купувати нерухомість і будувати тимчасове житло для ВПО. Проте, у ній немає конкретних вимог про те, щоб таке житло було придатним і фізично доступним для літніх людей та осіб з інвалідністю⁷¹. ММПЛУ помітила також, що житло для ВПО часто будувалося далеко від установ, від послуг яких літні особи непропорційно сильно залежать, таких як банки, медичні заклади та органи соціального забезпечення. Крім того, щоб мати право на таке житло, заявники повинні мати довідку ВПО, а багато літніх осіб не змогли зареєструватися як ВПО, як зазначено у попередньому розділі. Один обласний орган влади повідомив ММПЛУ, що літні особи складають тільки 7 відсотків серед тих, хто подав заяву на тимчасове житло за березень-вересень 2022 року, навіть при тому, що 20 відсотків ВПО – літні особи⁷².

Право на здоров'я

50. Згідно з міжнародним правом прав людини кожен має право на здоров'я. Згідно з МПЕСКП держави повинні вживати заходів для того, щоб забезпечити, як мінімум, доступ до основних медичних послуг, включно з медикаментами⁷³, навіть у кризових ситуаціях. Крім того, окупаційна держава повинна підтримувати діяльність медичних установ, дозволити медичному персоналу виконувати своїх обов'язки, а також забезпечувати населення медичними матеріалами⁷⁴. ММПЛУ помітила, що з 24 лютого 2022 року ситуація зі здійсненням літніми особами права на здоров'я істотно погіршилася. Через низькі соціальні пенсії та збільшення потреб в охороні здоров'я вони зазнали непропорційно

⁷¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 495 «Деякі заходи з формування фондів житла, призначеного для тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2022-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁷² Представництво МОМ в Україні, Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загального населення, раунд 11, 25 листопада – 5 грудня 2022 р., <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-11-25-november-5> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.).

⁷³ КЕСКП, Зауваження загального порядку № 14 – Право на найвищий досяжний рівень здоров'я (стаття 12), 11 серпня 2000 р., E/C.12/2000/4.

⁷⁴ Ст. 55-56 Женевської конвенції IV.

сильних наслідків пошкодження, руйнування, зайняття та розграбування медичних установ, а також відключень електроенергії⁷⁵.

51. Незважаючи на нещодавню реформу системи охорони здоров'я, спрямовану на гарантування безкоштовного отримання медичних послуг⁷⁶, ММПЛУ продовжила отримувати повідомлення про те, що люди платять за лікування, зокрема травм, отриманих у зв'язку з конфліктом. У Харкові 66-річний чоловік сказав ММПЛУ, що зламав стегно, коли під час обстрілу біг у підвал, і не може дозволити собі заплатити 4000 дол. США за необхідну операцію на стегні.
52. Більше того, попри видання у березні 2022 року наказу, який вимагає від усіх медичних служб у період дії воєнного стану надавати первинну та невідкладну медичну допомогу всім особам, зокрема і ВПО⁷⁷, ММПЛУ отримала повідомлення про те, що медичний персонал дискримінує переміщених осіб, вимагаючи плату за певні медичні послуги або пропонуючи їм звернутися з приводу лікування до інших установ, що може бути особливо проблематичним і дорогим для літніх осіб.
53. Хоча Україна у 2017 році прийняла програму «Доступні ліки», схему відшкодування витрат амбулаторним пацієнтам із метою покращення доступу до рецептурних ліків, ММПЛУ встановила, що літні особи витрачають значну частину своєї пенсії на препарати для лікування хронічних захворювань. Одна сімдесятирічна жінка, яка живе у Чернігівській області, у серпні 2022 року сказала ММПЛУ, що вона витрачає на основні лікарські засоби близько третини своєї місячної соціальної пенсії (700 із 2200 гривень) і змушена відмовлятися від знеболювальних препаратів, щоб купувати дрова та інші предмети першої необхідності. Доступ до цієї програми ще більше обмежився через ненадійність мобільного зв'язку та Інтернет-з'єднань і внаслідок частих відключень електропостачання, спричинених російськими ударами по енергетичній інфраструктурі. Без функціонуючих мереж зв'язку надавачі послуг первинної медичної допомоги не можуть передавати цифрові рецепти пацієнтам, а аптеки не можуть перевіряти наявність у пацієнтів права на отримання відповідних ліків.

Доступ до медичної допомоги у районах, постраждалих від конфлікту

54. Літні особи, які залишаються у районах, постраждалих від конфлікту, часто не можуть отримати медичні послуги та ліки. Багато медичних працівників виїхало з цих районів, що ускладнює доступ до лікаря або отримання спеціалізованих послуг. Багато аптек закрито,

⁷⁵ За період із 24 лютого 2022 р. до 28 лютого 2023 р. ММПЛУ задокументувала пошкодження, руйнування, розграбування та окупацію 336 медичних установ. МГП приписує, що лікарні мають бути завжди захищені під час збройного конфлікту й не ставати об'єктами нападів.

⁷⁶ Ст. 10(7) Закону № 2168-VIII «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» забороняє стягувати з громадян плату за медичні послуги. На підставі постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1101, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1101-2017-%D0%BF#Text> (дата доступу - 6 квітня 2023 р.), Національна служба здоров'я України (НСЗУ) може розглядати скарги з усіх питань, які стосуються надання медичних послуг, зокрема щодо стягування плати за ці послуги.

⁷⁷ Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 березня 2022 р. № 496.

розграбовано або не забезпечено достатньою кількістю ліків. Через це багато літніх осіб покладаються на допомогу волонтерів. Один зареєстрований волонтер у Харківській області сказав ММПЛУ, що багато з літніх осіб, яким він допомагає, страждають на серйозні хвороби й потребують дорогих знеболювальних засобів, таких як морфій.

55. На окупованій території обмеження свободи пересування перешкоджали отриманню медичних послуг населенням. У Балаклії (Харківська область), яка до вересня 2022 року контролювалася російськими збройними силами та зв'язаними з ними озброєними групами, ММПЛУ задокументувала, що пацієнтам, які проходять лікування від раку та рідких захворювань, іноді дозволялося виїхати з міста до Харкова для проходження лікування. Проте, з 8 травня 2022 року всі пункти пропуску навколо Балаклії були закриті, через що стало неможливо завозити медичну продукцію в місто. ММПЛУ задокументувала також, що пункти пропуску, встановлені російськими збройними силами в той час, коли вони з березня до жовтня 2022 року контролювали окремі райони Херсонської області, перешкоджали отриманню медичної допомоги населенням. Місцевим жителям, перш за все літнім людям, хворим на діабет, не дозволялося залишати своє село, щоб отримати ліки⁷⁸. За повідомленнями, деякі літні люди через це померли.

VII. ВИСНОВОК І РЕКОМЕНДАЦІЇ

56. Збройний напад Російської Федерації, який триває вже більше року, продовжує спричиняти вкрай несприятливий вплив на здійснення літніми особами своїх прав людини по всій території України. Через різні труднощі багато літніх осіб не можуть або не хочуть виїхати з районів, постраждалих від конфлікту, попри значні загрози їхній безпеці, здоров'ю та добробуту. Багато з тих осіб, які переміщені або залишаються в районах, постраждалих від конфлікту, живуть в умовах, що принижують гідність. Часто вони також не можуть отримати свої пенсії й не мають інших форм доходу для покриття витрат на життя.
57. ММПЛУ закликає Російську Федерацію негайно припинити свій збройний напад і вивести свої збройні сили з України в межах міжнародно визнаних кордонів України. Як носій обов'язків на окупованій нею території, Російська Федерація, згідно з чинним міжнародним правом, повинна також ужити заходів для забезпечення дотримання та здійснення прав усіх мешканців, включно з літніми особами, на життя, здоров'я та достатній життєвий рівень. Для виконання цього обов'язку доступ до основних послуг не повинен обумовлюватися отриманням російського громадянства.

⁷⁸ Хоча обмеження пересування можуть бути виправдані за міжнародним гуманітарним правом, окупаційна держава повинна забезпечити населення медичними матеріалами: ст. 55 і 59 Женевської конвенції IV та ст. 69 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I), 8 червня 1977 р.

58. Збройний напад також значно підірвав здатність України поважати, захищати та здійснювати економічні, соціальні та культурні права літніх осіб. Незважаючи на значні обмеження ресурсів, важливо, щоб Уряд України захищав найбільш уразливих і забезпечити мінімально необхідні рівні кожного соціального, економічного і культурного права. Це включає врахування і пріоритетне задоволення конкретних потреб літніх людей під час організації евакуації, забезпечення довгострокового належного проживання переміщених осіб і гарантування доступу до державної фінансової допомоги, зокрема соціальних пенсій та інших виплат.
59. Якщо в Уряді немає ресурсів для забезпечення мінімально необхідних рівнів, співпраця та допомога з боку як міжнародної спільноти, так і окремих держав мають важливе значення для сприяння дотриманню, захисту та здійсненню прав людини Україною. Це грає ключову роль у захисті права кожного на життя та у розбудові інклюзивного суспільства, яке забезпечує гідне життя, свободу від бідності та рівність, а також стійкість до майбутніх взаємозв'язаних криз.
60. ММПЛУ закликає Уряди Російської Федерації та України виконати нижчевикладені рекомендації:
- a. **Повною мірою виконувати свої обов'язки за міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини, зокрема по відношенню до літніх осіб.**
 - b. **Сприяти можливості евакуації цивільних осіб або отримання ними основних послуг, наприклад шляхом забезпечення гуманітарних коридорів для пересування цивільних осіб, із наданням пріоритету найбільш уразливим, зокрема літнім особам.**
 - c. **Прагнути до реальної участі літніх осіб і груп, що представляють їхні інтереси, у формуванні та реалізації політики й рішень, що їх стосуються, та сприяти цій участі.**
61. Російській Федерації:
- d. **Негайно припинити збройний напад, що розпочався 24 лютого 2022 року на території України, й повністю дотримуватися юридично зобов'язального наказу про тимчасові заходи, виданого Міжнародним судом 16 березня 2022 року.**
 - e. **Ужити заходів для гарантування особам на тій території України, яку вона окупує, доступу до соціального забезпечення, достатнього житла та охорони здоров'я, не вимагаючи при цьому російського громадянства та приділяючи особливу увагу конкретним потребам літніх осіб і груп, які знаходяться у вразливому становищі.**
 - f. **Забезпечити надання пріоритету літнім особам та групам, які знаходяться у вразливому становищі, у планах доставки вантажів у зони, уражені конфліктом, і в планах евакуації, які відповідають міжнародному праву.**

- g. Як невідкладний захід і до повного задоволення потреб – дозволити доступ гуманітарних організацій на окуповану територію.
- h. Дозволити доступ УВКПЛ та інших незалежних спостерігачів на окуповану територію з метою моніторингу ситуації з правами людини її мешканців, включно з тими, що знаходяться у вразливому становищі, та звітування про цю ситуацію.
- i. Посилити співпрацю та оперативний обмін інформацією з УВКПЛ шляхом створення і гарантування роботи спеціальних каналів зв'язку.

62. Урядові України:

- j. Полегшити доступ до економічно доступного житла шляхом запровадження заходів контролю за цінами на оренду житла.
- k. Зажати від Міністерства соціальної політики періодичного обчислення та оприлюднення фактичного рівня прожиткового мінімуму згідно з об'єктивними показниками, які відображають реальну вартість життя, відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум».
- l. Забезпечити, щоб літні люди, особливо ті, хто не має цифрових навичок, мали доступ до виплат соціального забезпечення, зокрема соціальних пенсій та допомоги для ВПО, шляхом зменшення обтяжливих адміністративних вимог та реєстраційних процедур, а також шляхом підтримання діяльності достатньої кількості центрів особистої реєстрації, можливо, оснащених мобільними групами.
- m. Надати місцевим органам влади чіткі настанови й достатні ресурси для виконання постанови № 495 про житло для ВПО та розробити стандарти згідно з цією постановою для забезпечення доступності достатнього житла для літніх осіб.
- n. Зажати від місцевих органів влади приділення пріоритетної уваги ремонту житла осіб, які знаходяться у вразливому становищі, особливо літніх осіб, та звернутися за додатковою міжнародною допомогою для розширення варіантів придатного соціального житла для літніх людей та груп, які знаходяться у вразливому становищі.
- o. Забезпечити, щоб у період дії воєнного стану медичні служби надавали первинну та невідкладну медичну допомогу всім особам, включно з ВПО, як встановлено наказом Міністерства охорони здоров'я № 496.
- p. Підвищити рівень обізнаності про міни та ВЗВ у районах, постраждалих від конфлікту, та якнайшвидше очистити від них усі території, над якими Уряд України відновив контроль.

63. Міжнародній спільноті, зокрема гуманітарним організаціям, донорам і міжнародним фінансовим установам:

- q. Ужити заходів для забезпечення повного врахування потреб літніх осіб і надання їм підтримки через програми допомоги та відбудови.
- г. Підтримати Уряд України у зміцненні національної системи соціального захисту й забезпеченні охоплення нею осіб, які знаходяться у найбільш уразливому становищі.
- s. Здійснити оцінку впливу поточних і запланованих економічних реформ, зокрема планів відновлення, на права людини відповідно до Керівних принципів щодо оцінок впливу економічних реформ на права людини з метою забезпечити, щоб будь-які умови, передбачені у кредитних угодах, не підривали право на соціальне забезпечення, особливо для літніх осіб.
- t. Допомогти Урядові України виконати свої обов'язки за МПЕСКП і забезпечити використання фінансової допомоги для підвищення встановленого законом рівня прожиткового мінімуму, з тим, щоб виплати соціального забезпечення відповідали поточній вартості життя.
- u. Підтримати економічні та інші реформи, зокрема введення контролю за цінами на оренду житла, які полегшують доступ внутрішньо переміщених осіб, зокрема літніх осіб і осіб з інвалідністю, до достатнього і доступного за ціною житла.